

TANZİMAT DÖNEMİNDE ANKARALI SARRAF ESNAFINA DAİR *

Galip EKEN **

Özet

Osmanlı devletinde diğer meslek gruplarında olduğu gibi "Sarraf Esnafı" olarak bilinen zümrenin de bir nizamnamesi ve hiyerarşik yapılanmasının var olduğu bilinmektedir.

Büyük çoğunluğunun İstanbul'da hizmet verdiği bilinen bu sarraflardan bir kısmının da Osmanlı devletinin bazı önemli şehirlere ticari faaliyette buldukları anlaşılmaktadır. 19. Yüzyıl ortalarında Ankara şehrinde de bu sarraflara rastlanılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde edilen belgelerden hareketle kaleme alınan bu incelemede Ankara ve civarında faaliyet gösteren bu sarrafların daha ziyade alacaklarını tahsil ile meşgul oldukları görülmüş ve bu sarrafların kimlere borç verdikleri, borç miktarları ve hususi hallerine dair belgeler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, sarraf, iltizam, rusumat, borç.

Some Information About The Moneychanger Craft Of Ankara In The Tanzimat Period

Abstract

Moneychanger Craft (Sarraf Esnafı) had a code and hierarchical structure as the other business groups in the Ottoman State.

It is understood that those money changer whose specially located in Istanbul were also in some important cities of Ottoman State. Those sarrots were also in Ankara city in the middle of the 19th century. In this article which was written by the support of the documentaries taken from the Priministry Ottoman Archive

* Bu inceleme 25-26 Ekim 2011 tarihinde düzenlenen Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumuna sunulan "19. Yüzyılda Ankaralı Sarraf Esnafına Dair Bazı Bilgiler" adlı bildirinin düzeltilmiş halidir.

** Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas.

some topics listed below will be tried to investigate: How did the moneychangers tax their holdings, who did they give ebtforand what were the special attributes of them in Ankara.

Key Words: Ankara, moneychanger, iltizam, debt.

Giriş

Arapça "sarf" sözcüğünden türeyen sarraf kelimesini son dönem Osmanlı müelliflerinden Muallim Naci ve Şemseddin Sami sözlüklerinde, para bozan, faizle para veren, kağıt ve madeni paraları değiştiren bir esnaf zümresi olarak tanımlamaktadırlar¹.

Günümüz Türkçesinde ise sarraf ve kuyumcu hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde sarraf: 1. Kuyumcu. 2. Mesleği, değerli kâğıt ve metal paraları bir biri ile değiştirmek, tahvil alış verişi yapmak olan kimse olarak tanımlanmıştır. Kuyumcu ise, değerli metal ve taşlardan bilezik, küpe vb. süs eşyası yapan veya satan kimse, mücevherci, cevahirici olarak ifade edilmektedir².

Osmanlıların erken dönemlerinde sarrafların faaliyetlerine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'un fethiyle başlayan yeni dönemde sarraf taifesinin oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bunların içinde Levanten zümresi ile Rum, Yahudi ve Ermeni cemaatlerine mensup kişiler bulunmaktaydı. 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul'daki sarrafların neredeyse tamamı gayr-i müslim iken bunların içinde de Ermenilerin oranının %85 olduğu bilinmektedir³.

Osmanlı payitahtında faaliyet gösteren sarraflar, 18. yüzyılda bir taraftan faizle borç para verip para işlemleri konusunda uzmanlaşıp hızla büyüyerek sermayelerini artırırken, öte yandan Avrupa'da sermaye çevreleriyle tesis ettikleri ilişkiler vasıtasıyla bölgesel ve geleneksel parasal yapıdan sıyrılarak uluslararası çevreye geçiş yapmışlardır. 1840'lı yıllara gelindiğinde ilk bankalarını kurmuş olan sarraflar İstanbul'daki, sahip oldukları sermaye sayesinde ekonomi çevrelerinde çok daha önceden Galata bankerleri olarak anılmaya başlamışlardı⁴.

¹ Muallim Naci; *Lügat-ı Naci*, İstanbul 1987; Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul 2006.

² *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.

³ Ali Akyıldız, "Sarraflık" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.36, s.163

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Ankara 2005.

Osmanlı dönemine ait kayıtlarda “Sarraf Esnafı” yahut “Esnaf-ı Sarrafan” olarak geçen bu zümrenin diğer meslek gruplarının olduğu gibi nizamnameleri, loncaları, lonca içinde görevli kethüdaları, ustaları ve yiğitbaşlarının var olduğunu ve bu sarrafların sayısının İstanbul’da 18. yüzyıl başlarında 50 civarında iken 1761’de 137’ye ulaştığı anlaşılmaktadır⁵.

Sarraflar, ticaretin canlı olduğu Osmanlı şehirlerinde yer almakta olup, değişik paraların alım ve satımı, para nakli ve muhafazası, gayr-i menkul alım ve satımına yardımcı olma, devlet adamlarının finans işlerini yürütme ve onlara borç verme, çeşitli kişi ve kuruluşların paralarını işletme gibi faaliyetlerinin yanında 1760’lı yıllardan itibaren kısa vadeli borçlarla hazineyi rahatlatma gibi bir takım işlevleri bulunuyordu. Öte yandan mukataaların işletilmesinde ve iltizam sisteminde sarrafların etkili oldukları bilinmektedir⁶. Esasen Darbhane defterlerinin girişlerinde verilen sarraf nizamnamelerinde yaptıkları işler şöyle ifade edilmektedir: “...esnâf-ı sarrâfân çarşu ve dükkânlarında ve hanlarda odalarında mütemekkin olup lede’l-iktizâ Devlet-i Aliyye ve cizyedâr ve mültezimlere sadâkat ve istikamet vechile hizmet etmek ve ibâdullahın havâyic-i zarûriyelerinden olan akça tebdîlinde bir gûna müzâyaka göstermemek ve kılabdancı ve kuyumcu ve simkeş koltuklarına ve taşra götürünlere ve Başmuhâsebe’de mukayyed nizamlarına muhâlif sâ’ir mahallere bir dirhem zerr u sîm fûrûht itmeyüp tedârik eyledikleri zerr u sîmi değer bahâlarıyla Darbhane-i Âmire’ye götürmek ve envâ’-ı nukûdun sağ ve sahîhini ahz u i’ta itmek”⁷

Sarrafların yapacakları işler ve uyacakları kurallar teorik olarak belirlenmiş olmakla birlikte pratikte bir çok problemlerle karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Bu sarraf kişilerin sahip oldukları mal varlıkları, kimlerden alacaklı, kimlere borçlu, belki eş ve çocuk sayıları da bu zümrenin

⁵Yavuz Cezar, “18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Sarraflar”, Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi (hazırlayan L. Hilal Akgül,-Fahri Aral), İstanbul 2004, s. 182; Ali Akyıldız, *agm.* s.164; Ahmet Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, İstanbul 1998, s. 51; ayrıca bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007, s. 141; Halil Köse, *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251-1260/M. 1836-1845) Osmanlı Devletinde Sarraflar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.17.

⁶Yavuz Cezar, *agm.*, s. 181-184; Ali Akyıldız, *agm.* s. 163.

⁷Halil Köse, *agt.* s.27.

sosyo ekonomik durumlarının anlaşılmasında bize yardımcı olacak bir takım veriler olacağı düşünülmüş ve bu durum göz önüne alınarak konu bir Osmanlı taşrası olan Ankara ölçeğinde ele alınmıştır.

Ankara'da Sarraf

Böyle bir araştırmaya niyet edildiğinde ilk yapılan işlemlerden biri araştırma yapılacak süre çerçevesinde belirlenen Ankara Şeriyeye sicillerinde sarrafların tereke taramasına girilmiş, tespit edilen 13 adet Ankara Sicil Defterlerinden⁸ ne yazık ki tek bir sarrafın bile muhalefâtına rastlanmamıştır. Ama öte yandan Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bir kısmı birbirinin tekrarı veyahut benzeri de olsa Ankara'da sarraflıkla ilgili bir çok belgeye rastlanmıştır. Burada Osmanlı Arşivinde temin edilen bu belgelerin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Elde bulunan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Ankaralı Sarraflardan belki de bütün Anadolu genelinde olduğu gibi bir tane bile Müslüman Türk görülmemektedir. Türk tebaanın sarraflık ile münasebeti, gayrimüslim bu zümreden sadece bir takım ihtiyaçlarını ve vergilerini ödeyebilmek için borç almak şeklinde cerayen etmektedir⁹. Esasen Ankara'ya ait incelenen belgeler daha ziyade 1845'li yıllara ait olup bu sıralarda da sarraflık görevi Gelgeloğlu Artin tarafından yapılmaktadır¹⁰. Ancak 1853'lü yıllara gelindiğinde bu sayının 3'e çıktığını Artin Dışında Davidoğlu Oseb¹¹, ve Dakesoğlu Danyal'ın¹² Ankara'da sarraflık yaptığını tespit ediyoruz.

Teminatçı Olarak Sarraflar

Sarrafların alacak davalarının bir şekilde Dersaadet'e yansımından anlaşıldığı kadarıyla iltizamın işlerliğinde sarrafların teminatının çok önemli olduğu, mültezimlerin bir takım işletmeleri almaları sırasında gerek "muaccelelerin" gerekse bu alandaki sair ödemelerin sarraflar

⁸ Ankara'da Milli Kütüphanede bulunan Ankara Şeriyeye Sicillerinden 252 numaralı defterden 264 numaralı defter dahil 13 adeti taranmıştır.

⁹ Yavuz Cezar, 18. Yüzyıl başlarından 19. Yüzyıl ortalarına kadar ki yaklaşık 150 yıllık süreci içine alan 200 aşkın sarraf isimleri üzerine yaptığı incelemede sadece 5 adet Müslüman sarrafa rastladığını belirtmektedir; bkz. Agm., s. 179-180.

¹⁰ Sarraf Artin ile ilgili belgelerden bazıları için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Sadaret Mektubi Kalemi (A. MKT.) 213/1; BOA. A.MKT.41/100; A.MKT. 209/19.

¹¹ BOA. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT.) 121/99; A.MKT. 84/94.

¹² BOA. MVL. 667/60.

tarafından yapıldığını görmekteyiz. 20 Eylül 1849 (3 Zilkaade 1265) tarihli bir şikayet dilekçesine göre Biga sancağının (Hicri) 1263 (Miladi 1846-1847) senesine ait ihtisab rüsumu, aded-i ağnamı, dağ oşürleri, kereste ve duhan gümrüklerine Sarraf Artin taahhütte bulunmuş ve iltizamı Rüştü Efendi almıştır¹³. Benzeri başka bir belgeye göre ise İzmid sancağının rüsûm-ı bâc-ı bazarı ve ihtisabiye bedeliyesi Ankaralı Sarraf Artin tarafından temin edilmiştir¹⁴.-Yine Nalluhan kazasının çiftlik ve çeltik tarlalarının (Hicri) 1260, 1261, 1262 yıllarının işletiminin bedelini Sarraf Artin üstlenerek kaza köylerine üç taksit ile sattığı gözlenmektedir¹⁵.

Sarraf ve Alacaklıları

İltizam sisteminin sürdürülmesinde sarrafların önemi büyüktür. Mültezime gerekli parayı sağlayan ve güvenceyi veren sarraflardır. Ancak bu sistem içinde sarraflar zaman zaman sıkıntılı ve zorlu günler geçirmektedirler. İşletmelerin alımı sırasında sarrafların büyük desteğini gören mültezimlerin, sıra borçlarını ödemeye geldiğinde zorlandıklarını görüyoruz. Gerçi zamanında ödenen borçlar dava konusu olmadığı için şu aşamada verilen borçların ne kadarının dava konusu olduğunu tespit etmek mümkün görülmemektedir. Bu bağlamda borçlara örnek teşkil edenlerden biri Ankara sarrafından Artin'in, Nalluhan Kazası halkının çiftlik ve çeltik bahasından dolayı kırk altı bin kuruş civarında olan borçları ile bu borca istinaden oluştuğu anlaşılan yirmi altı bin kuruş faizini alamadığından dolayı yapılan şikayete Sadaret makamında 30 Temmuz 1848 (28 Şaban 1264) tarihinde meselerin halli yönünde buyruldu geldiği; ancak problemin çözülemediği yeni yazışmalardan anlaşılmaktadır¹⁶. Bir diğeri 8 Mayıs 1850 (25 Cemaziyelahir 1266) tarihli bir belge olup, buradan anlaşıldığı kadarıyla Ankaralı Sarraf Artin, çiftlik ve çeltik tarlalarının satış bedellerinden dolayı Nalluhan kazası köylülerindeki alacak meselesini halletmek için sadaret makamı aracılığı ile bir girişimde bulununca, borçlarını ödemekte zorlanan köylüler adına, Nalluhan kazası eski Ziraat müdür vekili Raşid Efendi, Dersaadet'e giderek Sarraf Artin ile "söyleşmek üzere tevkil" olunmuştur. Bu görüşmenin yapıldığı sıralar

¹³ BOA. A.MKT.172/18.

¹⁴ BOA. A.MKT.213/1.

¹⁵ BOA. A.MKT.14/69.

¹⁶(BOA.) Sadaret Mektubü Kalemi209/19

ziraat mevsimi olduğundan kısa zamanda “musalaha” yani anlaşma sağlanması istenmekte ve borçlara karşılık Nalluhan kazası meclisi üyeleri kefil olmaktaydı¹⁷. Yine Sarraf Artin’in İzmid’in bâc-ı bazarı ve ihtisâbiye rüsumunu toplamakla görevli Salim Bey’den alacağı olduğu ve Salim Bey’in vefatından dolayı alacağını Salim Bey’in damadı İsmet Bey’den tahsil için İzmid muhassılına müracaat ettiğini müşahede ediyoruz¹⁸.

Sarrafların borçluları arasında sadece köylüler ve mültezimler değil bazen bir şehrin en önemli yöneticisi de bulunabiliyordu 16 Nisan 1847 (29 Rebiülahir 1263) tarihli bir belgede ise İzzet Paşa’nın Ankara müşirliği zamanında kefil olan Gelgeloğlu Artin’e borcuna karşılık Ankara, Çankırı ve Çorum sancakları emval ve bedelâtının Sarraf Artin’e ödenmesi kararlaştırılmıştı¹⁹. Yine Sarraf Davidoğlu Oseb’in müteveffa Cebbarzâde Celaeddin Paşa’dan alacağını varislerinden tahsil edilmesi için Ankara valisine şukka yazılmıştı²⁰.

Sarrafların Alacakları

Sarraflar iltizam işlerini gerçekleştirirken bir takım taahhüt ve ödemelerde bulunmaktaydılar. Bunların miktarlarını da yine alacakları ile ilgili sadaret makamına yaptıkları şikayetleri vesilesi ile öğreniyoruz. Nalluhan kazası ahalisininin 26 Eylül 1848 (27 Şevval 1264) tarihinde çiftlik ve çeltik arazileri için Artin’e 46.000 kuruş tahvilat, 26.000 kuruş ta “güzeşte” olarak ifade edilen faiz olmak üzere 72.000 kuruş borçları bulunmaktaydı²¹.

İzmît sancağı, (Hicri) 1263 yılı rüsum-ı bâc-ı bazarı ve ihtisâbiye bedeli için Artin’in 38.500 kuruş alacağı vardı²². Yine 29 Aralık 1848 (3 Safer 1265) tarihli belgeye göre Biga Sancağında Sarraf Artin, rüsûmat-ı ihtisâbiye, adet-i ağnam, rağ öşürleriyle kereste ve duhan gümrüklerinden (Hicri) 1263 senesi için 100.000 kuruş alacağını tahsil edememiştir²³. Bu çerçevede verilecek çok sayıda örnek bulunmaktadır.

¹⁷ BOA.A:MKT. 14/69.

¹⁸ BOA.A:MKT. 213/1

¹⁹ BOA.A:MKT. 32/53.

²⁰ BOA.A:MKT. 230/32.

²¹ BOA.A:MKT. 41/100.

²² BOA.A:MKT. 213/1.

²³ BOA.A:MKT. 52/52.

Sarraflar da İnsan

Sarraflarla ilgili şimdiye kadar verilen bilgilerde parası çok, güçlü, taahhüt eden ve bu taahhüdüne güvenilen, hep borç veren ve borçlarını tahsille meşgul insan portresi çizilmiştir. Oysa zaman zaman sarrafların da borçlandıkları ve borçlarından dolayı mallarına el konulduğu gözlenmektedir. Örneğin, 20 Ocak 1853 (9 Rebiülahir 1269) tarihli bir belgede görüldüğü üzere Ankaralı Sarraf Artin, hazineye olan borcunu ödeyememiş ve bu borcuna karşılık Aydos'daki çiftliğinin satılmasına karar verilmiştir²⁴.

Sarrafların başına zaman zaman umulmadık sıkıntılar da gelmektedir. 13 Eylül 1855 (1 Muharrem 1272) tarihli belgeye göre Sarraflık hizmetinde bulunan Ankaralı Oseb'in çocukları hırsızlık yaptıkları iddaası ile tutuklanmışlar ama sonrasında serbest bırakılmışlardır²⁵. Yine bu baktan Mehmed Reşid Paşa, Erzurum valisi iken parası çalınmış bundan dolayı şüphelendiği Ankaralı Sarraf Oseb ve Monak'a dayak attığına dair bir rivayetin dolaştığını biliyoruz²⁶.

Sarraflık yapan bu insanların sosyal hayatlarına dair ne yazık ki elimizde belge bulunmamaktadır. Ancak bir belge var ki onda bir gayrimüslim ve sarraf bir ailenin çocuğunu nasıl yetiştirdiğini ve nelerde görev aldıklarını görebiliyoruz. Antuvan Efendi, Ankaralı müteveffa Sarraf Refail Efendinin oğludur. 1844 (Hicri 1260) senesinde İstanbul'da doğmuş, İstanbul, Malta adası ve İtalya'da Türkçe, Ermenice, İtalyanca ve Fransızca okumuştur. Zikredilen lisanlarla okumuş ve yazmış; İngilizce ve Rumcaya da aşına olduğunu anlıyoruz. 1871 yılının Ekim (Ramazan 1288) ayında 27 yaşında iken 1250 guruş maaş ile Trablusgarb vilayeti Politika memuriyeti vekaletine tayin olunmuş ve sonrasında Erkan-ı Harbiye-i Bahriye reisi Huber Paşa'nın tercümanlığına varıncaya kadar pek çok yerde görev almıştır²⁷.

Sonuç

Sarraf taifesinin büyük çoğunlukla gayr-ı müslim cemaatinin bireyleri arasında ve daha ziyade önemli Osmanlı şehirlerinin ticarî

²⁴ BOA.A:MKT. 172/18.

²⁵ BOA. HR.MKT. 121/99.

²⁶ BOA.A:MKT. 84/94.

²⁷ BOA. Dahiliye Nezareti Sicilli Ahval Defterleri 10/533.

potansiyellerine göre yer aldıkları ve bu bağlamda Ankara'da da inceleme dönemimiz içinde 3 adet sarraf bulunduğu bilinmektedir.

İltizam sisteminin "muacceleleri"nin yani peşinatlarının sağlanması veya mültezimlere "taahhüdün" verilmesi sarraflarla sağlandığından bu sistem içinde çok önemli bir işlevinin olduğu belgelerden de açıkça görülebilmektedir.

Yine vesikalardan anlaşıldığı kadarıyla sarraflar da en azından Ankara ölçeğinde alacaklarını tahsil noktasında önemli bazı problemlerle karşılaşmaktaydılar.

Ayrıca Ankara sarrafı Ankara vilayeti sınırları dışında da örneğin İzmit, Biga, Adana gibi yerlerde mültezimlere yatırım yapmaktaydılar.

Ankara sarrafının da insanî tarafının gözardı edilemeyeceğini belgeler bazen çok sarih bir şekilde ortaya koymaktadırlar.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

*Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT.):*14/69; 32/53; 41/100; 52/52; 84/94; 172/18; 209/19; 213/1; 230/32;

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR.MKT): 121/99.

Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri: (MVL) 667/60.

Dahiliye Nezareti Sicilli Ahval Defterleri: 10/533.

Sözlük ve İncelemeler

Muallim Naci; *Lügat-ı Naci*, İstanbul 1987.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul 2006.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara 2005

Ali Akyıldız, "Sarraflık" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.36, s.164

Ahmet Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları*, İstanbul 1998.

Halil Köse, *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (H. 1251-1260/M. 1836-1845) Osmanlı Devletinde Sarraflar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bi-

limler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Ankara 2005

Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007

Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi* (hazırlayan L. Hilal Akgül,-Fahri Aral), İstanbul 2004.